

ПРОБЛЕМИ. ГІПОТЕЗИ. УЗАГАЛЬНЕННЯ

НОВІ ДАНІ ПРО ВІК СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ ПРОНЯТИН
(ПОДІЛЬСЬКА ВИСОЧИНА)

Андрій БОГУЦЬКИЙ¹ , Олена ТОМЕНЮК^{1,2} ,
Олександр СИТНИК² , Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ²

¹ Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна,
e-mail: andriy.bogucki@lnu.edu.ua, olena.tomeniuk@lnu.edu.ua

² Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна, e-mail: ruskor@ukr.net

Середньопалеолітична пам'ятка Пронятин геоморфологічно розташована на привододільному схилі правого берега р. Серет. Історія її археологічного вивчення починається з 1977 р. Упродовж численних експедиційних сезонів природничо-археологічних робіт (до 2015 р.) на пам'ятці виявлено багатий крем'яний матеріал, який залягав у породах надгорохівської делювіально-соліфлюкційної пачки, тобто не *in situ*, а був переміщений по схилу. Верхня хронологічна межа культурного горизонту була визначена у 85 ± 7 тис. р. тому (за даними В. Шовкопляса) за TL-датуванням верхньоплейстоценових лесів, які перекривають надгорохівську соліфлюкційну пачку.

У 2015 р. пам'ятка Пронятин була об'єктом наукової екскурсії міжнародного лесового семінару «Леси і палеоліт Поділля». Для уточнення віку стоянки був розширений і поглиблений шурф № 5 безпосередньо біля головного розкопу, у південній частині пам'ятки. Основною метою робіт був пошук артефактів у малопорушеному делювіально-соліфлюкційними процесами горохівському викопному ґрунтовому комплексі (MIS 5). В елювіальному горизонті цього комплексу виявлено 2 артефакти, третій артефакт знайдено у його гумусовому горизонті.

Детальний аналіз виявлених знахідок свідчить, що розкопані в 2015 р. додаткові крем'яні артефакти не суперечать висновку, що за технічними, морфологічними і типологічними ознаками ці три кремені повністю тотожні до кількох тисяч попередньо розкопаних кременів з цієї стоянки і представляють відщепно-пластинчасту левалуазьку індустрію. Загалом усі виявлені артефакти Пронятини творять єдиний однокультурний комплекс пам'ятки.

Дослідженнями 2015 р. чітко встановлено, що вік культурного горизонту Пронятини не відповідає віку делювіально-соліфлюкційної пачки, як вважалося раніше, а є давнішим від неї. Він пов'язаний з елювіальним горизонтом горохівського викопного ґрунтового комплексу, вік якого оцінюється в $112,0 \pm 11,2$ тис. р. тому і $106,7 \pm 11$ тис. р. тому за даними TL-датувань (на палеолітичній пам'ятці Єзупіль I), 110 ± 18 тис. р. тому за даними TL-датувань і 102 ± 16 тис. р. тому за даними OSL-датувань (на палеолітичній пам'ятці Маріямпіль I).

Ключові слова: середній палеоліт, артефакт, мустье, лесово-ґрунтова серія, делювіально-соліфлюкційні процеси, Поділля.

Середньопалеолітична пам'ятка Пронятин має тривалу історію вивчення. Вона розташована за 800 м північніше від села Пронятин, що тепер входить у міську зону обласного центру Тернопільщини. Розміщена пам'ятка на привододільному схилі правого берега р. Серет у 30–40 м над її заплавою (урочище Гора Круча, рис. 1). До 1969 р. тут функціонував кар'єр

цегельного заводу Великого Глибочка, у якому виявлено перші знахідки викопної фауни (зокрема бивень мамонта), а згодом – і перші артефакти.

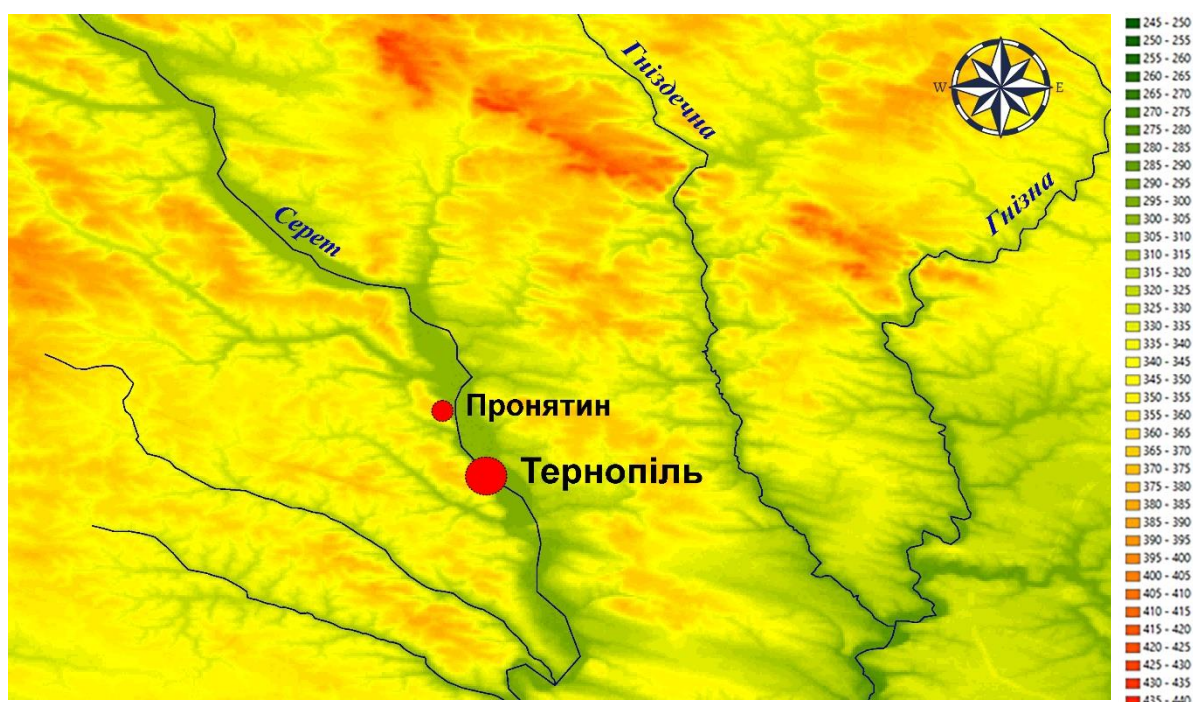

Рис. 1. Розташування пам'ятки Пронятин
Fig. 1. Localization of the Proniatyn site

Історія досліджень пам'ятки

Середньопалеолітична пам'ятка Пронятин відкрита Олександром Ситником у 1977 р. На поверхні суглинків у верхній частині схилу гори Круча дослідником зібрано 35 крем'яних артефактів. Згодом упродовж семи польових сезонів (1977–1981, 1984, 1985 роки) пам'ятку вивчала Тернопільська палеолітична експедиція Тернопільського краєзнавчого музею під керівництвом О. Ситника (рис. 2). О. Ситнику належить і низка перших публікацій про палеоліт Пронятини [Сытник, 1978, 1980, 1989, 1994; Ситник, 1985, 2000, 2006; Stepanchuk, Sytnik, 1999; Степанчук, Сытник, 2004]. За цей період розкопано площу 500 м² (основний розкоп) та 20 м² (п'ять додаткових шурфів-зачисток розміром 2×2 м). Останні закладено з метою визначення умов залягання культурного шару і характеру розповсюдження знахідок на периферії та за межами основної території палеолітичного поселення. На дослідженій ділянці виявлено 6 410 крем'яних артефактів, дрібні вуглики від вогнищ, розпорошені у товщі культурного шару (рис. 3). Цікаво, що знайдено також нечисленні кісткові рештки викопних тварин (включаючи твори первісного мистецтва) [Ситник, 2000, с. 28–33].

Згодом до досліджень пам'ятки долучилась велика група українських і польських природничиків (А. Богуцький, О. Томенюк, Р. Дмитрук, П. Волошин, М. Ланчонт, Ю. Навроцький, П. Мрочек, Т. Мадейська, К. Стандзіковський та ін.).

У 2010 р. дослідження на стоянці отримали новий поштовх у зв'язку з реалізацією міжнародного польсько-українського гранту «Палеолітична екумена пери- і метакарпатської зони» (реєстраційний номер 691-N/2010/0, Ukraina). З метою довивчення пам'ятки закладено низку прирізок, шурф і зачистку навколо розкопаної площі 1978–1985 рр. У чотирьох прирізках загалом було виявлено 60 артефактів, а у шурфі № 5 і зачистці № 6 культурних решток не знайдено. У 2011 р. продовжено вивчення Пронятини палеомагнітними методами.

Рис. 2. Пронятин. 1984. А – розкоп І (стоять у центрі ліворуч – керівник експедиції О. Ситник, праворуч – директор Тернопільського краєзнавчого музею В. Лавренюк). Б – північна стінка розкопу. Вид з півдня (фото О. Ситника)

Fig. 2. Proniatyn. 1984. A – excavation area I (stay in the centre from the left – head of the expedition O. Sytnyk, from the right – director of Museum of local history in Ternopil V. Lavreniuk). Б – north wall of excavation. View from the south (photo by O. Sytnyk)

Результати досліджень попередніх сезонів

Упродовж досліджень 1977–1985 рр. встановлено, що глибина залягання знахідок від рівня сучасної поверхні змінюється у межах від 2,3–2,6 м до 3,1–3,4 м. Потужність середньопалеолітичного культурного шару стоянки Пронятин складає від 20–30 см (на більшій частині розкопаної площі) до 45 см.

Крем'яні артефакти у планіграфічному аспекті розповсюджені нерівномірно, утворюючи на окремих ділянках інтенсивні скупчення, які можуть бути інтерпретовані як місця обробки кременю (рис. 4). На пам'ятці виявлено низку виробничих комплексів. Інтенсивний виробничий комплекс знаходився на вирівняній (майже горизонтальній) ділянці західної частини розкопу (квадрат 15-А), займав площу близько 4 м². У прошарку потужністю близько 20 см виявлено

846 кременів, що у технічному аспекті є характерним для місць первинної і вторинної обробки сировини та напівфабрикатів. Крім цього, виявлено ще кілька скупчень археологічних матеріалів, хоча й менш інтенсивних. Вони “розкидані” по усій площі розкопу і, ймовірно, були місцями, де первісні майстри здійснювали розщеплення заготовленої сировини [Ситник та ін., 2011].

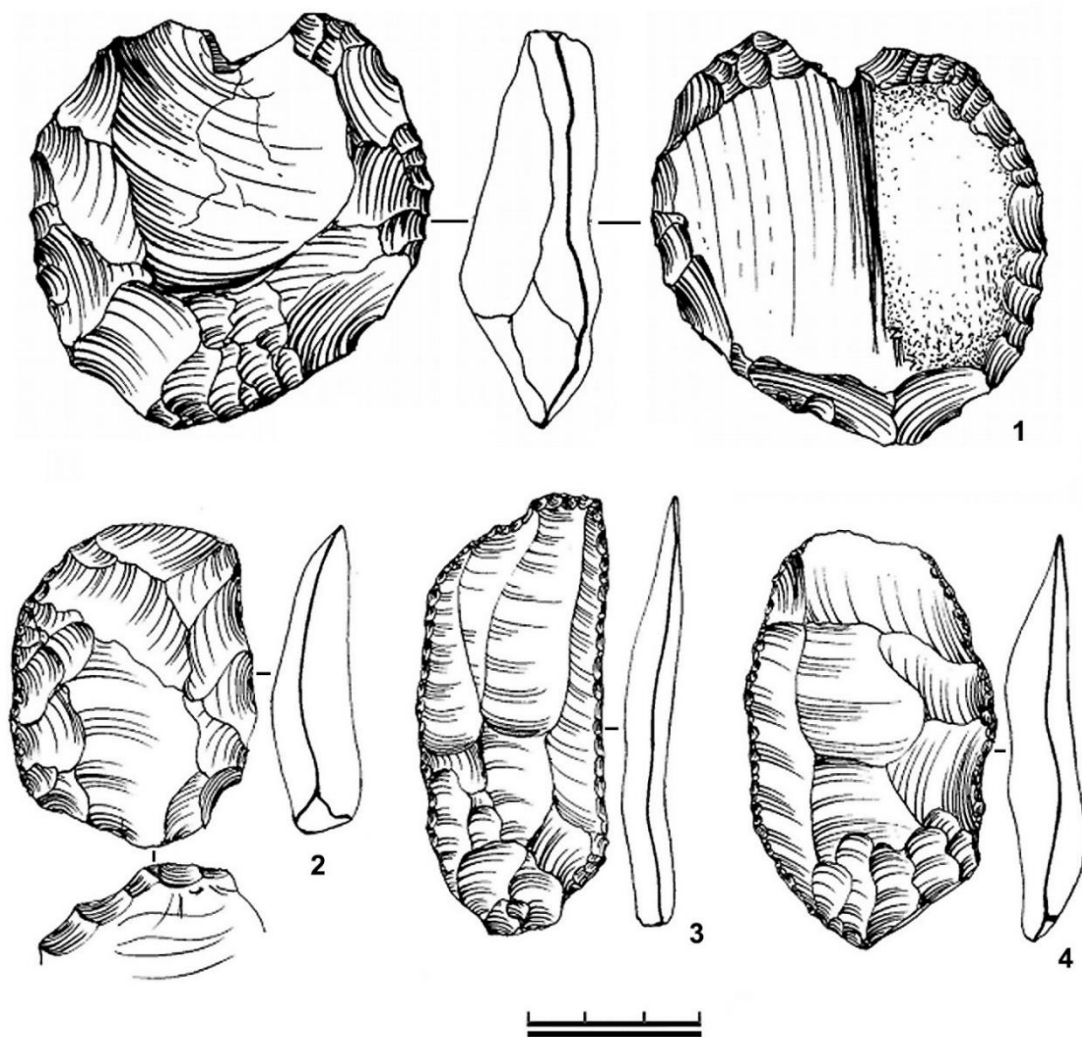

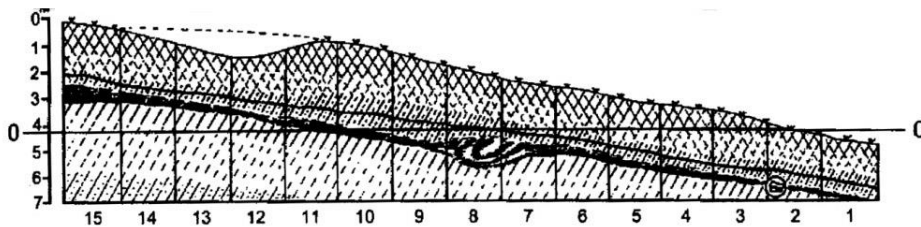
Рис. 3. Пронятин. Типові крем'яні артефакти з середньопалеолітичного культурного шару: 1 – нуклеус; 2–4 – знаряддя. Дослідження 1977–1985 рр.

Fig. 3. Proniatyn. Typical flint artifacts from the Middle Palaeolithic cultural layer: 1 – core; 2–4 – tools. Researches of 1977–1985

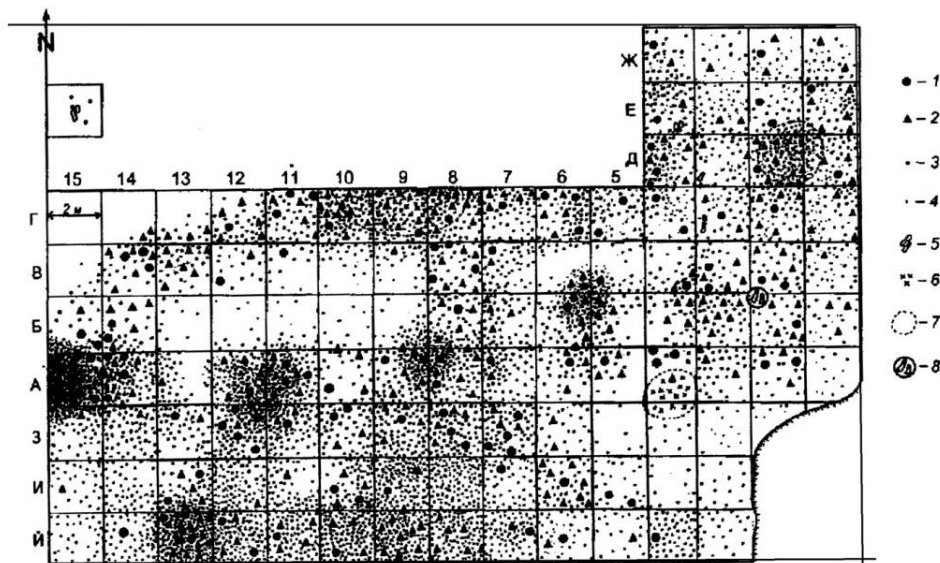
Сировиною слугував високоякісний кремій із місцевих відкладів туронського ярусу верхньої крейди. Найближчі виходи крем'яної сировини знаходяться на відстані 5–7 км на північ від стоянки, у відслоненнях крейдових відкладів правого берега р. Серет. Беручи до уваги характер сколів-заготовок і відходів виробництва, розміри і морфологічні ознаки більшості нуклеусів початкової стадії розщеплення, типовою для індустрії Пронятин заготовкою була овальна, трохи сплюснена конкреція розмірами приблизно 10×7×4 см. Інші форми заготовок (яйцеподібні, грушеподібні, кулеподібні, «фігурні» тощо) також зустрічаються, але у значно меншій кількості.

A

Б

В

Рис. 4. Пронятин. 1985. А – місце розташування стоянки, вид із сходу (фото О. Ситника), Б – профіль розкопаної ділянки (чорна смуга на перерізі – рівень залягання культурного шару середнього палеоліту). В – план розкопу I. Умовні позначення: 1 – нуклеуси; 2 – знаряддя праці; 3 – відщепи і пластини; 4 – дрібні сколи; 5 – фауністичні рештки; 6 – вуглики від вогнищ; 7 – скупчення вугликів; 8 – кістка зубра із гравіруванням

Fig. 4. Proniatyn. 1985. А – place of localization of the site, view from the east (photo by O. Sytnyk), Б – profile of excavated area (black strip on the profile shows level of deposition of cultural layer of Middle Palaeolithic). В – plan of excavated area I. Conventional marks: 1 – cores; 2 – tools; 3 – flakes and blades; 4 – small blanks; 5 – faunal remains; 6 – coal from the hearth; 7 – small pieces of coal; 8 – bison bone with engraving

На зламі кремінь переважно чорного, темно-сірого, інколи світло-сірого кольору. Поодинокі вироби виготовлено з світлого жовто-коричневого (медового) кременю, відклади якого епізодично зустрічаються на території Поділля. У загальному стан збереження артефактів добрий, патина слабка або повністю відсутня, механічні пошкодження (люстраж, сліди надщерблення чи обкатування) майже не зустрічаються.

Індустрія стоянки має риси специфічного виробництва стандартизованої серії сколів-заготовок за розмірами, пропорціями, формою, технічними особливостями попереднього оформлення ударних площадок і робочих поверхонь нуклеусів, за способами вторинної обробки і типологічним набором знарядь праці (ножі). Отже, Пронятин – це західноподільська, левалуазька, радіально-паралельна, відщепно-пластинчаста, фасетована індустрія, без двобічних знарядь, з перевагою ножеподібних виробів на левалуазьких заготовках (скребла і гостроконечники нерозвинуті) [Ситник та ін., 2011].

У заповненні культурного шару виявлено незначну збірку остеологічних матеріалів. Попри нечисленність ці знахідки дозволяють скласти уявлення про характер викопного фауністичного комплексу Пронятин.

Згідно з аналізом матеріалів, який провела палеонтолог Н. Белан (м. Київ), визначено такі види тварин:

- мамонт (*Mammuthus primigenius Blum.*) – фрагменти трубчастих кісток, бивнів;
- кінь викопний (*Equus equus Pidop.*) – фрагменти зубів, кістки;
- носоріг волохатий (*Coelodonta antiquitatis Blum.*) – 8 фрагментів зуба;
- олень північний (*Rangifer tarandus L.*) – фрагменти рогу, трубчасті кістки;
- зубр первісний (*Bison primigenius Woj.*) – фрагмент променевої кістки [Ситник, 2000, с. 34].

Зазначені види ссавців трапляються у культурних шарах переважної більшості мустьєрських пам'яток заходу України. Отже, теріофауна Пронятин належить до мамонтового фауністичного комплексу, що переважав на Поділлі впродовж завершального етапу середнього – на початку верхнього плейстоцену.

Одна знахідка у комплексі остеологічних решток із стоянки Пронятин може бути інтерпретована як витвір первісного мистецтва (рис. 5). Це позовжньо розчленована кістка зубра з зображенням, вигравіруваним на губчастій масі одного з дистальних кінців. Знахідку виявлено на глибині 2,5 м у шарі надгорохівської соліфлюкційної пачки. Стан збереження досить поганий, кістку довелося витягати монолітом. Її розміри: 40,3 см (довжина), 6,7 см (ширина), 2,4 см (товщина). З внутрішньої сторони розколу кістки у губчастій масі дистального кінця прокреслено контур, який нагадує обриси тварини у профіль. Висота рисунку 3,7 см, довжина 6,8 см, товщина кістки у місці нарізок – 1,5 см. Глибина ліній сягає 0,3 см, ширина 0,2 см. Інструментом для нанесення гравіювання, очевидно, виступало крем'яне знаряддя (ніж або ріжчик), що підтверджується виглядом прокреслених ліній – порівняно глибоких, але вузьких [Ситник, 2000, с. 82–83; Ситник, Коропецький, Томенюк, 2020].

Відзначимо, що поганий стан збережених остеологічних решток з Пронятин, а також їхня порівняно невелика кількість можуть свідчити про несприятливі умови збереження органіки на стоянці та являти собою непрямі свідчення руйнівного впливу делювіально-соліфлюкційних процесів на захоронення культурного шару пам'ятки [Богуцький та ін., 2012].

Польові дослідження стоянки Пронятин продовжено у 2010 р. Прив'язуючись до двохметрової сітки квадратів розкопу I 1978–1985 років, закладено 4 прирізки, один шурф і одну зачистку.

Крім прирізок, у реальних межах поселення у 2010 р. закладено шурф № 5 розмірами 2×2 м. Він знаходиться на відстані 5 м від південного краю розкопу, приблизно на рівні квадратів 10–11, тобто дещо вище середньої лінії розкопу I.

Ще один шурф у вигляді східчастої зачистки № 6 закладено гіпсометрично нижче розкопу (його східного краю), у тому ж природному яру, в якому міститься і шурф № 5. Він мав 1,5 м ширини і був східчасто заглиблений на рівень 5–6 м від поверхні схилу.

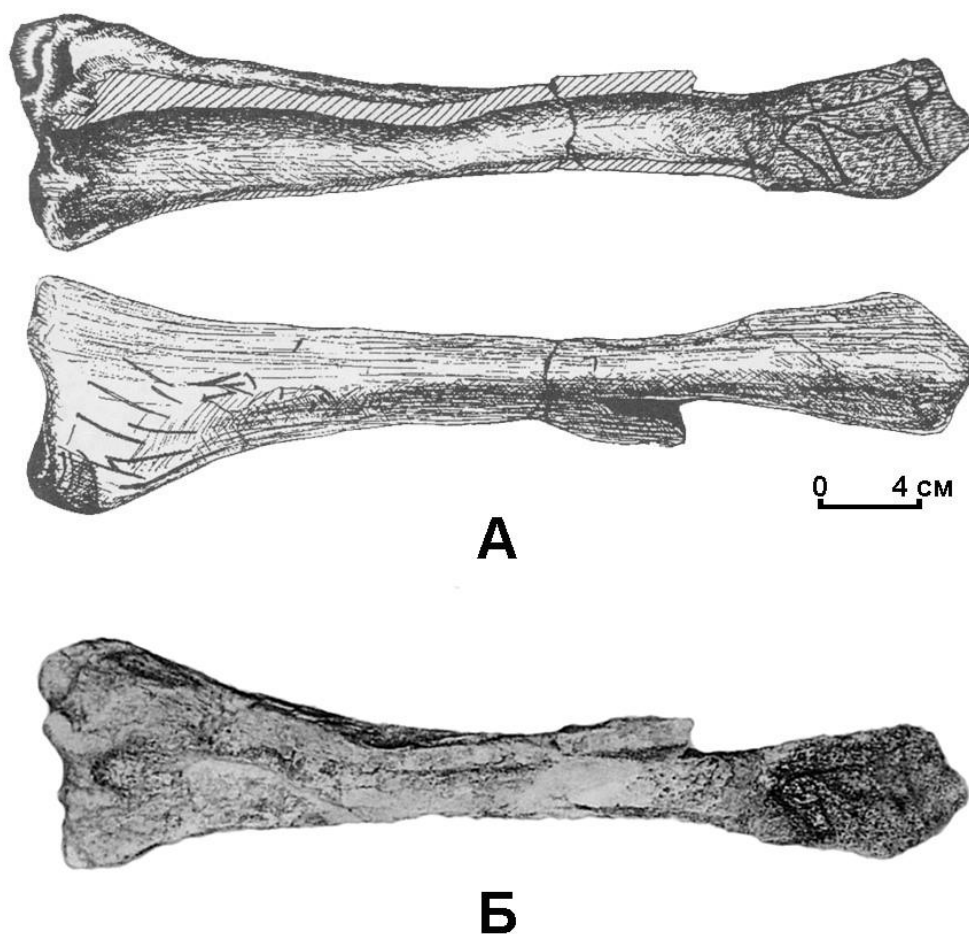

Рис. 5. Пронятин. Променева кістка зубра з гравірованим зооморфним (?) зображенням. А – рисунок, Б – фото

Fig. 5. Proniatyn. Radial bone of bison with engraved zoomorphic (?) image. A – figure, Б – photo

Вибір місцезнаходження ділянок-прирізок диктувався як рельєфом самої ділянки схилу, так і потребами порівняльного аналізу різних частин геологічних розрізів, де присутні артефакти і де проходить границя стародавнього поселення.

Власне потреби нового палеогеографічного аналізу пам'ятки спонукали нас повернутися до вивчення стратиграфії пам'ятки з новітніх наукових позицій із застосуванням різних природничих аналізів, насамперед датування TL- і OSL-методом, гранулометричного, хімічного та інших аналізів.

Важливим результатом цих робіт було уточнення стратиграфії пам'ятки, зокрема встановлення в зачистці № 6 трьох самостійних інтерстадіальних колодіївських ґрунтів (MIS 5a-с). Внаслідок природничих досліджень, проведених на пам'ятці у 2010 р., отримано серію датувань для горохівського викопного ґрунтового комплексу (MIS 5), які складають 71 ± 10 , 83 ± 12 , 84 ± 12 , 86 ± 11 , 91 ± 13 , 95 ± 12 , 95 ± 13 , 105 ± 16 тис. р. тому, а також виявлено палеомагнітний епізод Блейк, вік якого оцінюють у близько 100 тис. р. тому. Ці матеріали опубліковано у низці робіт [Ситник та ін., 2011; Łanczont et al., 2015a, 2015b].

Детальний аналіз археологічного матеріалу, виявленого під час досліджень 2010 р., представлено у публікаціях [Ситник та ін., 2011; Sytnuk, 2015]. Наведемо лише деякі характерні крем'яні артефакти (рис. 6).

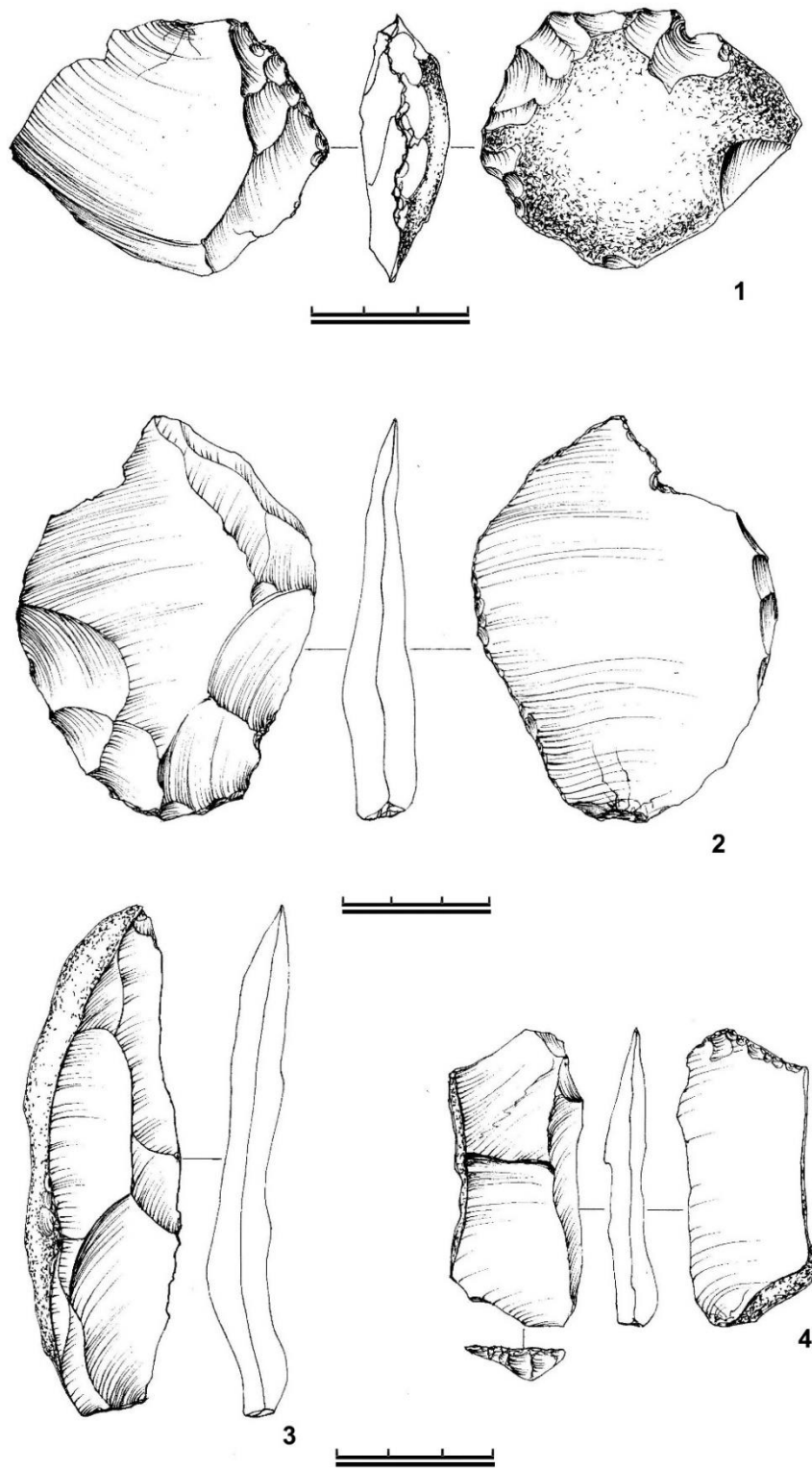

Рис. 6. Пронятин. 2010. Крем'яні артефакти: 1 – нуклеус; 2 – ніж-скребло; 3, 4 – пластини-ножі з натуральним обушком

Fig. 6. Proniatyn. 2010. Flint artifacts: 1 – core; 2 – sidescraper-knife; 3, 4 – blades-knives with natural platform

Основний культурний шар Пронятин, як вважалося, був пов'язаний з надгорохівською (надприлуцькою – за схемою УРМСК [Веклич та ін., 1984], надмезинською – за А. Величко [Величко, 1973]) соліфлюкційною пачкою [Богуцький, 1987]. Підкреслимо, що під час досліджень 2010 р. крем'яні вироби виявлено виключно у прирізках до основного розкопу, тоді як в шурфі № 5 і в зачистці № 6 жодних знахідок не зафіксовано. Виходячи з цього, головною метою польового сезону 2015 р. стало знаходження артефактів у шурфі-розкопі № 5 – у відкладах, які найменше зазнали делювіально-соліфлюкційного перевідкладання, що дало би можливість прив'язати матеріали культурного шару до конкретних верств верхнього плейстоцену, тобто визначити чітку стратиграфічну позицію пам'ятки. Крім того, OSL-датування зразків, відібраних із стратиграфічно непорушеного профілю, дало би достатньо точні дані щодо хронології верхнього плейстоцену. До цього часу ми датували культурні рештки Пронятин досить широким діапазоном – часом розвитку надгорохівської соліфлюкції, який вказував на вік самої соліфлюкційної пачки, а не вік стоянки неандертальців.

Треба нагадати, що лише шурф № 5 (2010 р.) засвідчив малопорушений генетичний профіль горохівського викопного ґрунтового комплексу. В усіх інших шурфах і в основному розкопі спостерігаємо під верхньоплейстоценовими суглинками деформовані соліфлюкцією відклади початку верхнього плейстоцену, тому й час існування пам'ятки було можливо визначити лише у досить широкому хронологічному діапазоні.

Дослідження 2015 р.

Комплексні міждисциплінарні дослідження на середньопалеолітичній пам'ятці Пронятин були продовжені у 2015 р. [Ситник та ін., 2016]. Тоді ж був проведений ХІХ українсько-польський семінар на тему “Леси і палеоліт Поділля” із запланованим маршрутом наукової екскурсії на цю палеолітичну стоянку. З метою пошуків інсїтного залягання артефактів був поглиблений і розширений шурф № 5 (рис. 7), який загалом виправдав очікування: у непорушеному елювіальному горизонті горохівського викопного ґрунтового комплексу знайдено два артефакти, ще один артефакт залягав у надгорохівській соліфлюкційній пачці.

Шурф розташований безпосередньо біля головного розкопу стоянки. Оскільки цей шурф має велике значення для встановлення точнішого віку культурного горизонту, наводимо його детальний опис.

Потужність, м

0–1,00	<i>Сучасний ґрунт</i> , чорноземний, у верхній частині антропогенно порушений. Він супіщаний, має добре виражений генетичний профіль.
0–0,50	<i>Гумусовий (A₁) горизонт</i> у верхній частині темно-сірий (10YR3/1), у нижній – з явним жовтуватим відтінком (10YR5/3). Шар переповнений червоточинами, корінням рослин, ніздрюватий. Перехід поступовий.
0,50–1,00	<i>Горизонт В</i> сучасного чорнозему. Колір жовтувато-сірий (10YR7/3), у нижній частині породи інтенсивно взаємодіють з НСІ. Є псевдоміцелій, велика кількість червоточин і кротовин (до 10 см діаметром), заповнених темним матеріалом гумусового горизонту. Перехід поступовий.
1,00–2,00	<i>Верхньоплейстоценовий лес</i> , типовий, інтенсивно взаємодіє з НСІ, палевий (10YR8/4), однорідний, тільки в нижній частині місцями спостерігаються лінзи гумусованого матеріалу товщиною до 5–7 см. Горизонт переповнений псевдоміцелієм, є чимало кротовин (до 5–7 см діаметром), з ясним, місцями дуже гострим нижнім контактом. Очевидно, лінзи гумусованого матеріалу є рештками наймолодшого з колодївських ґрунтів. На деяких стінках їх видно краще, там спостерігаються фрагменти потужністю до 10 см.

- 2,00–2,15 Згаданий вище фрагмент описаних решток наймолодшого з колодіївських ґрунтів потужністю 15 см спостерігаємо на стінці, яку описуємо нижче.
- 2,15–2,30
(±0,05) *Горизонт В* наймолодшого з колодіївських ґрунтів (MIS 5a) має змінну потужність і складений супісками жовтувато-коричневими (10YR6/5), безкарбонатними, макропористими, соліфлюкційно перевідкладеними, нерідко з неоднаковою будовою на різних стінках.
- Нижній контакт нерівний, хвилястий, гривастий. Добре видно, що гумусовий горизонт наступного колодіївського ґрунту весь розшарований, соліфлюкційно перевідкладений, з прошарками і лінзами світлішого матеріалу (можливо, матеріалу горизонту *В*).
- 2,30–2,50 *Гумусовий (A₁) горизонт* наступного із колодіївських ґрунтів потужністю 0,2 м (MIS 5c1 ?), за простяганням потужність може зростати до 0,3 м і більше.
- У найтипівішому вигляді, що добре видно на підсохлих стінках, матеріал гумусового горизонту коричнювато-сірий (10YR6/3), щільний, соліфлюкційно деформований, не взаємодіє з HCl.
- 2,50–2,75 *Горизонт В* ґрунту MIS 5c1 супіщаний, червонувато-коричневий (5YR7/6), не взаємодіє з HCl. Має ясний нижній контакт, що фіксується за зміною кольору.
- 2,75–3,30 *Гумусовий (A₁) горизонт* найстаршого в розрізі Пронятин, наложеного на еемський, колодіївського ґрунту (MIS 5c3 ?). Він супіщаний, сірувато-коричневий (7,5YR6/4), не взаємодіє з HCl. У верхній частині однорідніший, у нижній з елементами горизонтальної верстуватості. За простяганням добре видно лінзи товщиною до 1,5 см жовтого матеріалу, а також матеріалу з білястою присипкою. У шарі є освітлені плями (біогліфи) до 3 см діаметром. Нижній контакт ясний, за з'явою чіткої горизонтальної або орієнтованої по схилу верстуватості.
- Від описаного горизонту у підстильні породи відходять тріщини з гумусовим наповненням шириною до 5 см і більше у верхній частині та глибиною до 1 м. Не виключено, що ці тріщини пов'язані з денудованим гумусовим горизонтом еемського ґрунту (MIS 5e), фрагменти якого тільки й збереглися у цих тріщинах, що зустрічаються через кожні 0,5–0,7 м.
- 3,30–3,50 Шаруватий, безкарбонатний *елювіальний (A₂) горизонт* еемського ґрунту (MIS 5e). На різних стінках він виражений неоднаково, зокрема в западинах його потужність збільшується до 0,5 м. Крім шаруватості, яка добре підкреслена білястою підзолистою присипкою, для нього характерні білі плями до 2 см у діаметрі, які добре проявляються у верхній частині горизонту *В*. Переважними кольорами шару є попелясто-коричневий (10YR7/3) і білястий (10YR8/2). З елювіальним горизонтом пов'язані *знахідки середньопалеолітичних артефактів (2 кремені)* (рис. 8, 1, 2).
- 3,50–5,00 *Горизонт В* еемського ґрунту. У верхній частині колір шару червонувато-коричневий (7,5YR7/6), у нижній – дещо світлішає (7,5YR7/5). Складений супісками, що не взаємодіють з HCl, дуже щільними, грудкуватими. У верхній частині шару також спостерігається велика кількість плям діаметром до 2 см з білястою підзолистою присипкою. Нижній контакт ясний, за зменшенням щільності і зміною кольору порід.
- Описаний горизонт потужністю 1,5 м можна розділити на дві рівні частини по 0,75 м кожна. Якщо для верхньої (*підгоризонт В'*) частини характерні велика щільність, інтенсивний червонувато-коричневий колір і

плями з білястою присипкою, то у нижній (*підгоризонт В'*) – знижується щільність, зменшується інтенсивність червоного кольору і з'являються елементи горизонтальної верстуватості (можливо, орштейни або «подушкові структури»).

5,00–5,40
(розкрито)

Середньоплейстоценовий лес (MIS 6). Він супіщаний, однорідний, жовтувато-сірий (10YR8/3), не взаємодіє з HCl.

Рис. 7. Пронятин. 2015. Шурф-розкоп № 5

Fig. 7. Proniatyn. 2015. Survey pit 5

Як уже зазначалося, у шурфі № 5 2015 р. зафіксовано три артефакти: два – в елювіальному горизонті еемського (MIS 5e) ґрунту, який є складовою частиною горохівського (мезинського, прилуцького) викопного ґрунтового комплексу (рис. 8, 1, 2), і один – дещо вище, в одному з ранньовіснєоплейстоценових колодіївських ґрунтів (MIS 5c), частково порушеному делювіально-соліфлюкційними процесами (рис. 8, 3). Вважаємо, що матеріали походять від одного гомогенного комплексу поселенської структури, при цьому наголосимо, що вироби з елювіального горизонту знаходяться *in situ* – на місці свого первісного розташування. Третій кремій з колодіївського ґрунту – перевідкладений з верхньої частини схилу, де і знаходився первісний табір. Так само усі інші кремені, знайдені у надгорохівській соліфлюкційній пачці, яка включає і кілька колодіївських ґрунтів, перевідкладених з верхньої ділянки, приблизно 30–50 м вище розкопу I. Підтвердженням цієї думки є такі факти: розкиданість кременів по вертикалі до 60–70 см; хвилястість і «гривастість» соліфлюкційних відкладів, що добре помітно на стінках уздовж схилу (рис. 9); відсутність лінз попелу від вогнищ (лише розкидані вуглики); відсутність скупчень кісток тварин – головної здобичі неандертальців; відсутність чітких виробничих центрів з перевагою мікроінвентарю та ін.

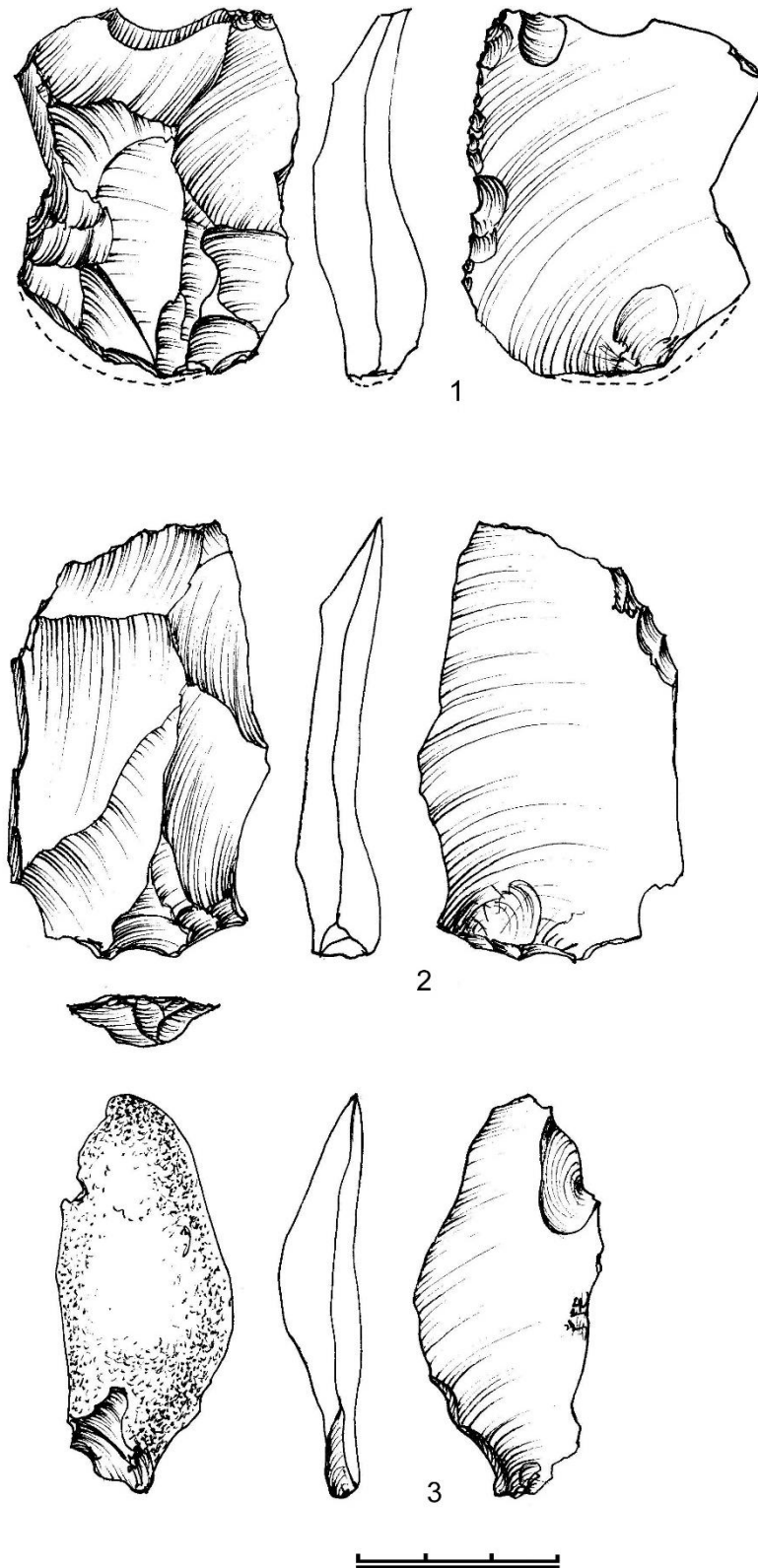

Рис. 8. Пронятин. 2015. Крем'яні артефакти
Fig. 8. Proniatyn. 2015. Flint artifacts

Рис. 9. Пронятин. 2010. Делювіально-соліфлюкційні деформації над горохівським викопним ґрунтовим комплексом

Fig. 9. Proniatyn. 2010. Proniatyn. 2010. Deluvial-solifluctional disturbances over the Horokhiv fossil pedocomplex

Загалом це єдиний однокультурний комплекс як за технічними, морфологічними, так і за типологічними ознаками. Аргументовані висновки про відщепно-пластинчасту левалуазьку індустрію Пронятин опубліковані в багатьох статтях і кількох монографіях [Ситник, 2000; Ситник та ін., 2011; Łanczont et al., 2015a, 2015b]. Розкопані в 2015 р. додаткові крем'яні артефакти не суперечать цьому висновку, а лише підсилюють його. Ці три кремені за зовнішніми візуальними, технологічними ознаками повністю тотожні до кількох тисяч попередньо розкопаних кременів з цієї стоянки.

Перша знахідка за типологією є скреблом-ножем з обушком-притупленням і протилежним підгострим (з вентрального боку) прямим лезом на прямокутному левалуазькому відщепі з пошкодженою (вилущеною) ударною площадкою (вогонь?) (рис. 8, 1; 10). Незначна ретушна підправка помітна і на спинці, на широкому поперечному краю. Дорсальна поверхня відщепу попередньо оформлена у радіально-доцентровому напрямі (дископодібний тип). Кремень темно-сірий, без патини, але з легким люстром. Розміри: 5,2×4,1×1,2 см. Артефакт знайдено у квадраті 4-Б на глибині 3,36 м, в елювіальному горизонті еемського (MIS 5e) ґрунту.

Другий виріб належить до типу неретушованих ножів з обушком-площадкою на видовженому (пластинчастому) левалуазькому відщепі радіально-доцентрової системи попереднього розщеплення, з грубофасетованою ударною площадкою (рис. 8, 2; 11). Верхній гострий край має мікроретуш, яка відполірована під час використання у роботі. Кремень так само темно-сірий, без патини, із незначним люстром. Розміри: 6,5×3,7×0,9 см. Як і попередній, кремень знайдено у верхній частині елювіального горизонту еемського ґрунту, у квадраті 1-А на глибині 3,07 м (у зв'язку з особливостями палеорельєфу, елювіальний горизонт на різних стінках шурфа знаходиться на різних глибинах).

Рис. 10. Пронятин. 2015. Скребло-ніж на левалузькому відщепі
Fig. 10. Proniatyn. 2015. Sidescraper-knife on Levallois flake

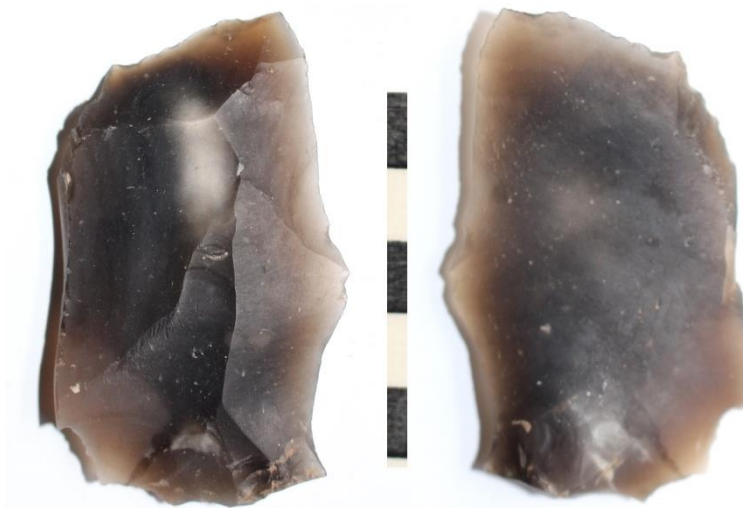

Рис. 11. Пронятин. 2015. Ніж з площадкою на левалузькому відщепі
Fig. 11. Proniatyn. 2015. Knife with platform on the Levallois flake

Рис. 12. Пронятин. 2015. Первинна пластина
Fig. 12. Proniatyn. 2015. Blade with cortex

Останній знайдений артефакт – первинна пластина розмірами 6,0×2,6×1,0 см з дещо горбатою спинкою, майже повністю вкритою білястою кальцитовою кіркою (рис. 8, 3; 12). Форма предмету – видовжено-овальна. При основі з дорсального боку простежується невеличкий негатив попереднього удару. З вентрального боку у верхній частині пластини є негатив-пошкодження, таке ж саме пошкодження-надщерблення помітне при ударній площадці, також з боку животика, яке нагадує різцевий скол (хоч таким не є). Поверхня свіжа, без патини, це сірий кремій з білими крапками (вапнякові включення).

Предмет знайдено у квадраті 4-А на глибині 2,45 м при зачистці-вирівнюванні західної стінки, в одному з горизонтів колодіївських ґрунтів. Це так звана перша зверху частина ґрунтового комплексу, подібна до соліфлюкційного горизонту в основному розкопі 1977–1985 рр. та розкопок 2010 р.

Таким чином, усі три кремені за сировиною, станом збереження та техніко-типологічними ознаками, безсумнівно, належать до одного мустьєрського комплексу – основного (і єдиного) культурного шару стоянки Пронятин.

Отже, дослідженнями 2015 р. чітко встановлено, що вік культурного горизонту Пронятин не відповідає віку делювіально-соліфлюкційної пачки, як вважалося раніше, а є давнішим від неї. Він пов'язаний з елювіальним горизонтом горохівського викопного ґрунтового комплексу, вік якого оцінюється в 112,0±11,2 тис. р. тому і 106,7±11 тис. р. тому за даними TL-датувань (на палеолітичній пам'ятці Єзупіль I), 110±18 тис. р. тому за даними TL-датувань і 102±16 тис. р. тому за даними OSL-датувань (на палеолітичній пам'ятці Маріямпіль I).

Середньопалеолітичний культурний горизонт Пронятин хронологічно добре корелюється з культурним шаром III Єзуполя I, культурним шаром IV Маріямполь I та культурним шаром Маріямполь V [Богуцький та ін., 2019; Ситник та ін., 2016; Vogucki et al., 2020; Voguckij et al., 2001].

Підсумовуючи аналіз пам'ятки, необхідно підкреслити винятково велике значення левалуазької традиції розщеплення каменю на теренах Поділля і Передкарпаття, а також усієї південно-західної частини Східноєвропейської рівнини. Безперечно, це явище не випадкове і знаходить пояснення у широкому розповсюдженні традиційної культури в межах великої території і тривалого археологічного періоду. Пронятинська індустрія – яскраве тому підтвердження.

Авторський внесок. АБ, ОТ – природнича складова досліджень, у т.ч. оцінка ролі палеокріогенних делювіально-соліфлюкційних процесів у перевідкладанні палеолітичних культурних горизонтів; ОС, РК – археологічна складова досліджень; всі автори – участь у польових дослідженнях, написання і редагування тексту, підготовка ілюстрацій.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Автори цієї статті заявляють, що у них немає існуючого конфлікту наукових і фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які могли б вплинути на дослідження, результати яких наведено у цій статті.

Подяки. Дослідження частково профінансоване Національним фондом досліджень України і є частиною проекту «Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-ґрунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти» (реєстраційний номер 2020.02/0165).

ЛІТЕРАТУРА

Богуцький, А. Б. (1987). Основные лессовые и палеопочвенные горизонты перигляциальной лесово-почвенной серии плейстоцена на юго-западе Восточно-Европейской платформы. *Стратиграфия и корреляции морских и континентальных отложений Украины* (с. 47–52). Киев: Наук. думка.

Богуцький, А., Ситник, О., Томенюк, О., Коропецький, Р., Ланчонт, М. (2019). Пам'ятки середнього палеоліту в околицях Маріямполь на Дністрі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 23, 26–42. <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-26-42>

Богуцький, А., Ланчонт, М., Томенюк, О., Ситник, О. (2012). Делювіально-соліфлюкційні процеси й проблеми перевідкладення і датування палеолітичних культурних горизонтів. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 16, 55–64.

Веклич, М., Сиренко, Н., Матвишишина, Ж., Адаменко, О., Артюшенко, А., Куница, Н., Третяк, А., Шелкопляс, В., Адаменко, Р., Бачинский, Г., Богуцький, А., Гожик, П., Демедюк, Н., Дорофеев, Л., Дубняк, В., Мельничук, И., Пасечный, Г., Передерий, В., Смоляга, В., Турло, С., Шевченко, А., Арбузова, Л., Бруяко, А., Веклич, В., Возгрин, Б., Герасименко, Н., Сидоренко, В., Харитонов, В. (1984). *Палеогеографические этапы и детальное стратиграфическое расчленение плейстоцена Украины*. Киев: Наук. думка. 32 с.

Величко, А. А. (1973). *Природный процесс в плейстоцене*. Москва: Наука. 254 с.

Ситник, О., Богуцький, А., Коропецький, Р., Томенюк, О., Ланчонт, М., Кусяк, Я., Мадейська, Т. (2011). Нові датування та геологічно-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 15, 257–279.

Ситник, О., Коропецький, Р., Томенюк, О. (2020). Вияви духовної культури в палеоліті на території заходу України. В Н. Булик (відп. ред.); О. Томенюк (упоряд.), *Духовна культура населення Прикарпаття, Волині і Закарпаття від найдавніших часів до середньовіччя (вибрані проблеми)* (с. 11–35). НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.

Ситник, О. (1985). Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя. *Археологія*, 50, 36–44.

Ситник, О. (2000). *Середній палеоліт Поділля*. Львів. 372 с.

Ситник, О. (2006). Варіабельність левалуазьких індустрій середнього палеоліту заходу України. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 10, 50–72.

Ситник, О., Богуцький, А., Ланчонт, М., Томенюк, О., Коропецький, Р., Стандзіковський, К., Мрочек, П. (2016). Маріямпіль V – нова середньопалеолітична пам'ятка Галицького Придністер'я. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 20, 221–236.

Ситник, О., Коропецький, Р., Богуцький, А. (2016). Звіт про археологічні дослідження Палеолітичної експедиції стоянки Пронятин під Тернополем у 2015 р. Львів. 57 с.

Степанчук, В.Н., Сытник, А.С. (2004). О технологии расщепления камня на стоянке Пронятин. *Археологический альманах* (с. 49–75). Донецк.

Сытник, А. С. (1978). Мустьерская стоянка под Тернополем. *АО 1977 г.* Москва: Наука. 389 с.

Сытник, А. С. (1980). Исследование Тернопольской палеолитической экспедиции. *АО 1979 г.*, 343.

Сытник, А. С. (1989). Палеолит Приднестровской Подолии. *Каменный век: памятники, методика, проблемы* (с. 86–93). Киев: Наукова думка.

Сытник, А. С. (1994). Мустьерская стоянка Пронятин и ее место в палеолите Восточной Европы. *Археологический альманах* (с. 101–121). Донецк.

Bogucki, A., Tomeniuk, O., Sytnyk, O., Koropetskyi, R. (2020). Main problems of the research on the Palaeolithic of Halych-Dnister region (Ukraine). *Open Geosciences*, 12(1), 791–803. <http://doi.org/10.1515/geo-2020-0029>

Boguckyj, A., Cyrek, K., Konecka-Betlej, K., Lanczont, M., Madeyska, T., Nawrocki, J., Sytnyk, A. (2001). Palaeolithic loess-site Yezupil on Dnister (Ukraine) – stratigraphy, environment and cultures. *Studia Quaternaria*, 18, 25–46.

Lanczont, M., Madeyska, T., Bogucki, A., Mroczek, P., Hołub, B., Łącka, B., Fedorowicz, S., Nawrocki, J., Frankowski, Z., Standzikowski, K. (2015a). Środowisko abiotyczne paleolitycznej ekumeny strefy pery- i metakarpackiej. W M. Lanczont, T. Madeyska (red.), *Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej* (s. 55–458). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Lanczont, M., Madeyska, T., Sytnyk, O., Bogucki, A., Komar, M., Nawrocki, J., Hołub, B., Mroczek, P. (2015b). Natural environment of MIS 5 and soil catena sequence along a loess slope in the Seret River valley: Evidence from the Pronyatyn Palaeolithic site (Ukraine). *Quaternary International*, 365, 74–97. <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2014.05.035>

Stepanchuk, V., Sytnik, A. (1999). The chaines operatoires of levallois site Pronyatyn, Western Ukraine. *Préhistoire Européenne*, 13, 33–66.

Sytnyk, O. Paleolit Przedkarpacia i Podola: kontekst archeologiczny, geochronologiczny, kulturowy. W M. Łanczont, T. Madeyska (red.), *Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej* (s. 691–837). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

REFERENCES

- Bogucki, A. B. (1987). Osnovnye lessovyie i paleopochvennyie gorizonty perigliatsialnoi lesovo-pochvennoi serii pleistotsena na iugo-zapade Vostochno-Evropeiskoi platformy. *Stratigrafiia i korreliatsii morskikh i kontinentalnykh otlozhenii Ukrainy* (p. 47–52). Kiev: Nauk. dumka (in Russian).
- Bogucki, A., Sytnyk, O., Tomeniuk, O., Koropetskyi, R., & Łanczont, M. (2019). Middle Palaeolithic sites in the vicinity of Mariampil on Dnister River. *Materials and Studies on Archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian Area*, 23, 26–42. doi:10.33402/mdapv.2019-23-26-42 (in Ukrainian).
- Bogucki, A., Łanczont, M., Tomeniuk, O., & Sytnyk, O. (2012). Delluvial-solifluctional processes and problems of redeposition and dating of Palaeolithic cultural horizons. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 16, 55–64 (in Ukrainian).
- Veklich, M., Sirenko, N., Matviishina, Zh., Adamenko, O., Artiushenko, A., Kunitsa, N., Tretiak, A., Shelkoplis, V., Adamenko, R., Bachinskii, G., Bogutskii, A., Gozhik, P., Demediuk, N., Dorofeev, L., Dubniak, V., Melnichuk, I., Pasechnyi, G., Perederii, V., Smoliaga, V., Turlo, S., Shevchenko, A., Arbuzova, L., Bruiako, A., Veklich, V., Vozgrin, B., Gerasimenko, N., Sidorenko, V., & Kharitonov, V. (1984). *Paleogeograficheskie etapy i detalnoe stratigraficheskoe raschlenenie pleistotsena Ukrainy*. Kiev: Nauk. dumka. 32 p. (in Russian).
- Velichko, A. A. (1973). *Prirodnyi protsess v pleistotsene*. Moskva: Nauka. 254 s. (in Russian).
- Sytnyk, O., Bogucki, A., Koropetskyi, R., Tomeniuk, O., Łanczont, M., Kusiak, J., & Madeyska, T. (2011). New dating and geological-archaeological researches of Paleolithic site Proniatyn. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 15, 257–279 (in Ukrainian).
- Sytnyk, O., Koropetskyi, R., & Tomeniuk, O. (2020). Evidence of spiritual culture in the Palaeolithic on the territory of the west of Ukraine. In N. Bulyk (Ed.); O. Tomeniuk (Compil.), *Spiritual culture of the population of Sub-Carpathian, Volhynian and Trans-Carpathian area from ancient times to Middle Ages (selected problems)* (p. 11–35). NAS of Ukraine, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv (in Ukrainian).
- Sytnyk, O. (1985). Mustierska stoianka Proniatyn poblyzu Ternopolia. *Arkheolohiia*, 50, 36–44 (in Ukrainian).
- Sytnyk, O. (2000). Srednii paleolit Podillia. Lviv. 372 s. (in Ukrainian).
- Sytnyk, O. (2006). Variabelnist levaluazkykh industrii serednoho paleolitu zakhodu Ukrainy. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 10, 50–72 (in Ukrainian).
- Sytnyk, O., Bogucki, A., Łanczont, M., Tomeniuk, O., Koropetskyi, R., Standzikowski, K., & Mroczek, P. (2016). Mariampil V – a new Middle Palaeolithic site in Halych-Dnister Region. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 20, 221–236 (in Ukrainian).
- Sytnyk, O., Koropetskyi, R., & Bogucki, A. (2016). Zvit pro arkheologichni doslidzhennia Paleolitychnoi ekspedycji stoianky Proniatyn pid Ternopolem u 2015 r. Lviv. 57 p. (in Ukrainian).
- Stepanchuk, V.N., & Sytnik, A.S. (2004). O tekhnologii rasshchepleniia kamnia na stoianke Proniatin. *Arkheologicheskii almanakh* (p. 49–75). Donetsk (in Russian).
- Sytnik, A. S. (1978). Musterskaia stoianka pod Ternopolem. *AO 1977 g.* Moskva: Nauka. p. 389 (in Russian).
- Sytnik, A. S. (1980). Issledovanie Ternopolskoi paleolitycheskoi ekspeditsii. *AO 1979 g.*, p. 343 (in Russian).
- Sytnik, A. S. (1989). Paleolit Pridnestrovskoi Podolii. *Kamennyi vek: pamiatniki, metodika, problemy* (p. 86–93). Kiev: Naukova dumka (in Russian).
- Sytnik, A. S. (1994). Musterskaia stoianka Proniatin i ee mesto v paleolite Vostochnoi Evropy. *Arkheologicheskii almanakh* (p. 101–121). Donetsk (in Russian).
- Bogucki, A., Tomeniuk, O., Sytnyk, O., & Koropetskyi, R. (2020). Main problems of the research on the Palaeolithic of Halych-Dnister region (Ukraine). *Open Geosciences*, 12(1), 791–803. <http://doi.org/10.1515/geo-2020-0029>

Boguckij, A., Cyrek, K., Konecka-Betlej, K., Łanczont, M., Madeyska, T., Nawrocki, J., & Sytnyk, A. (2001). Palaeolithic loess-site Yezupil on Dnister (Ukraine) – stratigraphy, environment and cultures. *Studia Quaternaria*, 18, 25–46.

Łanczont, M., Madeyska, T., Bogucki, A., Mroczek, P., Hołub, B., Łącka, B., Fedorowicz, S., Nawrocki, J., Frankowski, Z., & Standzikowski, K. (2015a). Środowisko abiotyczne paleolitycznej ekumeny strefy pery- i metakarpackiej. W M. Łanczont, T. Madeyska (red.), *Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej* (p. 55–458). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Łanczont, M., Madeyska, T., Sytnyk, O., Bogucki, A., Komar, M., Nawrocki, J., Hołub, B., & Mroczek, P. (2015b). Natural environment of MIS 5 and soil catena sequence along a loess slope in the Seret River valley: Evidence from the Pronyatyn Palaeolithic site (Ukraine). *Quaternary International*, 365, 74–97. <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2014.05.035>

Stepanchuk, V., & Sytnik, A. (1999). The chaines operatoires of levallois site Pronyatyn, Western Ukraine. *Préhistoire Européenne*, 13, 33–66.

Sytnyk, O. (2015). Paleolit Przedkarpacia i Podola: kontekst archeologiczny, geochronologiczny, kulturowy In M. Łanczont & T. Madeyska (Eds.), *Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej* (p. 691–835). Lublin: Wydawnictwo UMCS (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 12.11.2020
прийнята до друку 08.12.2020

NEW DATA ON THE AGE OF THE MIDDLE PALAEOLITHIC SITE OF PRONIATYN (PODOLIAN UPLAND)

Andriy BOGUCKI¹, Olena TOMENIUK^{1,2}, Oleksandr SYTNYK², Ruslan KOROPETSKYI²

¹ Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, 79007, Lviv, Ukraine,

e-mail: andriy.bogucki@lnu.edu.ua, olena.tomeniuk@lnu.edu.ua

² Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine, *e-mail: ruskor@ukr.net*

The Middle Palaeolithic site Proniatyn is geomorphologically located on the near-watershed slope of the right bank of the Seret River. The history of its archaeological research began in 1977. During numerous expedition seasons of works conducted with using of methods of natural sciences and archaeology (until 2015), rich flint material was found on the site, which was located in the deposits of the over-Horokhiv deluvial solifluction stratum, i.e. not *in situ*, but was moved down the slope. The upper chronological limit of the cultural horizon was determined as 85±7 ka (according to V. Shovkoplias) by TL-dating of the Upper Pleistocene loess, which overlaps the over-Horokhiv deluvial solifluction stratum.

In 2015, the Proniatyn site became the subject of scientific excursion of the international loess seminar «Loesses and Palaeolithic of Podillia». To clarify the age of the site, survey pit 5, located directly next to the main excavation, in the southern part of the site was expanded and deepened. The main goal of the work was to search for artifacts in the Horokhiv fossil pedocomplex (MIS 5), which is only slightly disturbed by deluvial-solifluctional processes. Two artifacts were found in the eluvial horizon of this complex, the third one was found in its humus horizon.

Detailed analysis of the finds shows that the additional flint artifacts discovered in 2015 do not contradict the conclusion that technical, morphological and typological features of these three flints are completely identical to several thousand previously excavated flints from this site and represent the flake-blade Levallois industry. In general, all discovered artifacts from Proniatyn form a single monocultural complex of the site.

Based on research conducted in 2015 is clearly established that the age of Proniatyn cultural horizon does not correspond to the age of deluvial-solifluctional strata, as previously thought, but is older than it. It is associated with the eluvial horizon of the Horokhiv fossil soil complex, the age of which is estimated at $112,0 \pm 11,2$ ka and $106,7 \pm 11$ ka according to TL-dating (the Palaeolithic site Yezupil I), 110 ± 18 ka according to TL-dating and 102 ± 16 ka according to OSL-dating (Palaeolithic site Mariampil I).

Key words: Middle Palaeolithic, artifact, Mousterian, loess-palaeosol sequence, deluvial-solifluctional processes, Podillia.